

© *Кадієвська І. А.*

5. Михайлева Е. Г. Интеллектуальная элита в матрице современных цивилизационных изменений: Монография / Михайлева Е. Г. — Х.: Изд-во НУА, 2007. — 567 с.
6. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования / [Е. С. Полат, М. Ю. Бухаркина, М. В. Моисеева, А. Е. Петров]. — М.: Издательский центр «Академия», 2002. — 272 с.
7. Розанов Ф. И. Информационный обмен как основа образования будущего / Розанов Ф. И. // Философия образования. — 2010. — № 1. — С. 60–64.
8. Фарышев Л. Б. Философские основания коммуникативной стратегии образования [Электронный ресурс] / Фарышев Л. Б. — Режим доступа : <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/18827>. — Назва з екрану.
9. Цегольник П. А. Концепция опережающего развития образования : (образование XXI века как сфера опережающего развития) / П. А. Цегольник. — Хмельницкий : ХНУ, 2009. — 309 с.

Кадієвська І. А. — доктор філософських наук, професор кафедри філософії, політології, психології та права Одеської державної академії будівництва та архітектури.

УДК: 100+370+126

ОСВІТА ЯК ЗБРОЯ ПРОТИ МАНІПУЛЯЦІЇ СВІДОМІСТЮ

Початок XXI століття демонструє значне зростання та удосконалення технологій маніпулятивного тиску на суспільну свідомість, особливо незахищеною складовою якої є свідомість молоді. Боротьба за ступінь впливу на свідомість людей проходить на базі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Їх активне використання з метою штучного нав'язування ідеологічних та аксіологічних пріоритетів перетворюється на глобальну антропологічну проблему, яка потребує вирішення. В цій ситуації актуалізується проблема творення нової концепції освіти та виховання.

Ключові слова: маніпуляція, суспільна свідомість, свідомість молоді, освіта, виховання.

ОБРАЗОВАНИЕ КАК ОРУЖИЕ ПРОТИВ МАНИПУЛЯЦИИ СОЗНАНИЕМ

Начало XXI века демонстрирует значительный рост и усовершенствование технологий манипулятивного давления на общественное сознание, особенно незащищенной составляющей которого является сознание молодежи. Борьба за степень влияния на сознание людей проходит на базе современных информационно-коммуникационных технологий. Их активное использование с целью искусственного навязывания идеологических и аксиологических приоритетов превращается в глобальную антропологическую проблему, которая нуждается в решении. В этой ситуации актуализируется проблема создания новой концепции образования и воспитания.

Ключевые слова: манипуляция, общественное сознание, сознание молодёжи, образование, воспитание.

EDUCATION AS A WEAPON AGAINST MANIPULATION WITH CONSCIOUSNESS

The beginning of the 21st century had demonstrated a significant growth and improvement of technologies of manipulative pressure on the public consciousness, particularly the vulnerable component of which is the consciousness of youth. The struggle for influence on people's minds is taking place on the basis of modern information technologies and communications. Their active use in order to artificially impose ideological and axiological priorities is becoming a global anthropological problem that is having to be solved. The problem of creating a new concept of education and upbringing raises in this situation.

Key words: manipulation, social consciousness, consciousness of youth, education, education.

Сучасні люди протягом тривалого часу всією душею сподівались на те, що комфорт та численні зручності життя в суспільстві масового споживання принесуть задоволення та щастя. Але поступово замість очікуваного люди почали відчувати духовне спустошення, тривожність та розчарування, природа яких часто є не зрозумілою. Прагнучи щастя в нових умовах життя, ми покладаємо надії на збільшення обсягів інформації, яка має забезпечувати інтелектуальну та гедоністичну складову такого щастя. Тим не менш чомусь інформація постійно супроводжується тиском на психіку особистості. Сьогодні ми звикли не тільки чути про різні сумні та жахливі новини, але й регулярно бачити їх в ЗМІ. Нові інформаційні технології тепер, окрім свого прямого призначення, виступають справжньою зброєю в управлінні суспільною свідомістю. Сучасні маніпулятивні технології є досить різноманітними. До них можна зарахувати: вибірні та рекламні технології, нейролінгвістичне програмування (НЛП), психотехніки та технології впливу в соціальній сфері тощо.

Поняття «маніпуляція свідомістю» вже впевнено увійшло до кола актуальних наукових проблем. На сьогоднішній день вже успішно відбулись численні дослідження різних аспектів проблем маніпуляції свідомістю. Зарубіжними та вітчизняними вченими вже написана поважна кількість наукових статей, монографій та дисертаційних досліджень [1–5].

Маніпуляція свідомістю досягає своєї мети перш за все тоді, коли мова йде про урахування специфічних властивостей та характеристик соціальної картини світу, якою володіють об'єкти комунікації чи об'єкти маніпулювання. Знаково-символічні проекти модернізації духовного досвіду на основі маніпуляцій мотивують соціальну активність. Тому можна зараховувати маніпуляції до специфічної форми соціальної репресії, що актуалізується у просторі багатоманіття інформаційних технологій.

Найкращий результат в процесі розповсюдження цілеспрямовано нав'язуваних цінностей та цілей досягається в контексті дестабілізації соціальної картини світу, яка протягом тривалого часу домінує в суспільстві. Соціальна нестабільність може бути обумовленою різними факторами. Це може бути пришвидшення соціальних змін на фоні відставання адаптивного потенціалу людей. Крім цього, соціальна нестабільність обумовлюється збільшенням об'ємів деструктивних та зменшенням конструктивних процесів в суспільстві. Це також може бути різка зміна напрямків та темпів розвитку, невизначеність соціальних пріоритетів тощо. Соціальна нестабільність може втілюватись в різних формах, але завжди спостерігається модифікація процесу пізнання. На думку багатьох дослідників, сучасна соціальна картина світу переповнена прикладами псевдологіки та інструментальної раціональності. Саме тому свідомість молоді в період соціальної нестабільності не завжди може самостійно розібратись з існуючим інформаційним плюралізмом. Як відомо, саме збільшення обсягів та різноманіття інформації є ефективним засобом заплутити та збити з пантелику навіть досвічену людину, в якій вже давно сформувався світогляд та чітко проявилась життєва позиція. Тому проведення жорсткого акцентування одного із стереотипів як єдино вірного є ефективним засобом отримання реальної влади над свідомістю. В цьому випадку кожна зміна починає сприйматись абсолютно категорично.

Всі існуючі ціннісні орієнтації пов'язані з тими чи іншими стереотипами. В стабільних умовах їх ієрархія створює досить цілісну та зрозумілу картину світу. Під час соціальної нестабільності спостерігається трансформація цінностей, що призводить до формування нової ціннісної ієрархії. Така ціннісна реконструкція в першу чергу торкається проблеми співвідношення між соціальними та загальнолюдськими цінностями. При цьому загальнолюдські цінності можуть заміщати соціальні. Може штучно створюватись дестабілізуюча ситуація, коли стара ієрархія цінностей ще остаточно не вичерпала себе, а нова ще не набула достатньої ваги. Таким чином, маніпулювання в умовах соціальної нестабільності не тільки змінює механізми соціального пізнання, але й призводить до трансформації старих форм соціального контролю та взаємодії. Поступово створюється нова модель соціального світу, суспільства та людини. Зміна моделі суспільства нерідко сприймається людьми як реконструкція старого ідеалу.

Маніпулювання інформацією може створювати песимістичні чи оптимістичні погляди. Оптимізм може бути пов'язаний з ефектом очікування результатів в майбутньому, адже під впливом пропаганди люди починають вірити в те, що все краще відбудеться в майбутньому. В цьому випадку «майбутнє» виступає як соціально-ідеологічний компонент, пов'язаний із цілеспрямованим формуванням нових мотиваційно-поведінкових стратегій. Використання ресурсу «майбутнього» дозволяє безкарно та бевідповідально фальсифікувати інформацію, зловживаючи моральними цінностями совісті, обов'язку, героїзму в ім'я майбутнього тощо. Фальсифікація інформації в даному

випадку пов'язана із спрощенням та редукцією до моральних регуляторів, в результаті чого видозмінюються реальні параметри соціального життя та створюється ідеалізована картина світу. Фальсифікація та брехня оцінюються як необхідний компонент, від якого залежить майбутнє спасіння. За таких умов брехня набуває ціннісно-значимого обґрунтування та сприймається значною частиною населення як керування до дій. Фальсифікація інформації привчає мати справу з брехливими ідеологемами, які запускають механізми дезадаптації людей. Це, в свою чергу, призводить до масової недовіри до офіційних інститутів тощо. Фальсифікація інформації, таким чином, заважає нормальним процесам творення нових адекватних соціальних стратегій поведінки. На цьому фоні особливої ваги набувають чутки та плітки. Соціально важлива інформація, побудована на основі фальсифікаційних процесів, сприяє формуванню ілюзійних соціальних настроїв. Деформація реального положення справ в екологічних, юридичних, правових, політичних, економічних та інших питаннях може досягатись шляхом укрупнення чи фрагментації інформації, зловживанням у використанні статистики. Звуження, заплутування чи замовчування соціально важливої інформації призводить до зростання тривожного очікування та втрати оптимізму в населення. Стіякі та стабільні соціальні настрої потребують можливості отримувати повну та об'єктивну інформацію. Якщо в суспільстві спостерігається гострий дефіцит правдивої інформації, її заміщує неформальна інформація. Важливі суспільні події відразу набувають широкого резонансу саме завдяки розповсюдженню неформальної інформації. Таким чином, неформальна інформація виникає в умовах хронічного дефіциту достовірної інформації. Якщо раніше неформальна інформація розповсюджувалась здебільшого стихійно та випадково, то сьогодні цей процес, очевидно, перетворився на цілеспрямований та добре організований механізм. Можна говорити про те, що зараз ЗМІ можуть виступати інструментом трансляції чуток та розповсюдження недостовірної інформації. Так, деформація інформації помітно дестабілізує соціальні настрої. Ситуацію ускладнює факт анонімності неформальної інформації. Антиподом анонімності інформації стають процеси тотальної інформованості населення. Маніпуляція соціальними настроями пов'язана із навмисним деформуванням сутності істинної природи соціальних процесів. Маніпуляцію свідомістю можна зарахувати до важливих засобів зміни соціальних настроїв. В результаті спостерігається спрощення картини світу, нав'язування примітивізованих уявлень про важливі потреби та засоби їх задоволення. Маніпулювання соціальними настроями відбувається на рівні провідної мети, завдань та їх реалізації. Це може призводити до глибокого соціального стресу, який викликається неадекватними реакціями на ті чи інші події. В цьому випадку можна говорити про дістрес як негативно-руйнівну реакцію на сучасні соціальні виклики. На жаль, штучно створений дістрес важко піддається управлінню та корекції.

Маніпуляція свідомістю багатьма починає розглядатись як норма сучасного життя в умовах подальшої демократизації суспільства. Але варто розуміти, що мозок людини, особливо молоді, не може прилаштуватись до таких кардинальних змін. В результаті ми можемо спостерігати багатоманіття негативних явищ, безпосередньо пов'язаних з масовими маніпуляціями свідомістю. Оскільки рекламна чи політична інформація отримується майже безкоштовно, її підготовка фінансується за рахунок замовника, який прагне як мінімум забезпечити запит на свій товар тощо. Можна говорити про те, що технологіями маніпулювання вже охоплена значна частина ЗМІ, які поглиблюють процес розвитку суспільства масового інформаційного споживання. Маніпуляція свідомістю молоді з використанням ЗМІ теж набула вражаючих масштабів. Важливими напрямками впливу виступають семантичне маніпулювання та формування стереотипів. Семантичне маніпулювання передбачає ретельний відбір та спеціальне компонування понять, що викликає позитивні чи негативні асоціації, що дозволяє впливати на сприйняття інформації. Оскільки метод побудований на певних асоціаціях, він дозволяє легко впливати на молоду людину перш за все у зв'язку із нестабільністю її звичок та переконань. Адже молодість — це період життя між дитинством та зрілістю. Сучасні психологи відмічають, що для молодості характерними є перепади настрою, довірливість та вразливість. Це час максималізму, відвертості дружби, високих ідеалів та перебільшене почуття необмежених можливостей. Швидко чергування повідомлень про катастрофи, воєнні дії тощо заважає складанню адекватних оцінок та суджень, оскільки більшість важливих подій набувають свого значення лише з часом. ЗМІ можуть маніпулювати різними негативними стереотипами та установками, провокуючи молодь до певних дій. На жаль, останнім часом на фоні погіршення якості освіти та повного виключення з неї виховного компоненту молодь звикає мислити примітивними стереотипами. Більшість дослідників вказують на існування зв'язків між впливами ЗМІ та формуванням стійких стереотипів. З одного боку, ЗМІ виступають важливим інститутом

інформування суспільства, соціальної комунікації, освіти та виховання молоді. З іншого боку, вони можуть виступати як зброя в руках різних соціально-економічних, політичних та інших сил. В цій ситуації їх діяльність носить суб'єктивно-маніпулятивний характер та зводиться до нав'язування молоді певних цінностей та шкідливих стереотипів. Саме тому нестабільна та складна соціальна ситуація, в якій ми опинились, потребує повернення виховної функції в освіту. Нам потрібна нова парадигма освіти, яка допоможе молоді захиститись від численних фактів маніпуляції свідомістю. Мета виховання є центральним питанням будь-якої ідеології. В меті знаходять вираження філософські, моральні, економічні, політичні, правові, естетичні та побутові уявлення про бажаний образ людини та суспільства. Сьогодні мета державної системи освіти та виховання має бути чітко визначеною та універсальною, адже всі ми вже давно зіткнулись з проблемою нав'язування перекоханих та деструктивних уявлень. В провідній меті освіти та виховання мають бути закладені положення щодо захисту свідомості молоді від маніпулювання. Під час розробки мети виховання потрібно добре розуміти, що зараз реально існують та ведуть запеклу боротьбу за вплив на гнучку свідомість молоді різні економічні та політичні сили, суспільні рухи, секти та неформальні організації тощо. Наявна ситуація вимагає, аби суспільство та держава почали контролювати освітній та виховний процес, допомагаючи молоді усвідомлено зорієнтуватись в нових умовах та активно протистояти маніпуляціям. Нова концепція освіти та виховання в першу чергу має відповідати інтересам молоді та здоровим потребам суспільства. Важливо виховувати в молоді такі якості, як: раціональність, критичність, самостійність, толерантність, оптимізм, креативність, установки здорового глузду та адогматизм. Мета освіти та виховання полягає у підготовці критично мислячої, гармонійно розвинутої та розумної особистості, зацікавленої у самовдосконаленні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита / Е. Л. Доценко. — М. : ЧеРо, 1997. — 344 с.
2. Клозе Ф. Массы и манипуляция / Ф. Клозе. — М. : Народное собрание, 1997. — 202 с.
3. Мачина А. А. Манипулирование сознанием посредством информационной системы: дисс. на соиск. уч. степ. канд. социол. наук: 22.00.01 / А. А. Мачина. — М., 2003. — 154 с.
4. Ибрагимов А. М. Манипуляция массовым сознанием: дисс. на соиск. уч. степ. канд. филос. наук / А. М. Ибрагимов. — Ростов-на-Дону, 2001. — 186 с.
5. Копичникова А. П. Манипулирование сознанием и поведение российского электората: дисс. на соиск. уч. степ. канд. полит. наук: 23.00.02 / А. П. Копичникова. — М., 2005. — 184 с.

Каменская Т. Г. — доктор социологических наук, профессор кафедры социологии Одесского национального университета имени И. И. Мечникова.

УДК: 316

ГАБИТУС В СТРУКТУРЕ ИДЕНТИЧНОСТИ: КОНСТРУКТИВИСТСКИЙ ПОДХОД

В статье предложен анализ личностного ресурса, включающего в себя идентичность и габитус. В этом комплексе идентичность выступает как периферийная зона, соотносимая субъектом с некими актуальными событиями, явлениями, объектами, группами. Идентичность — это посредническая инструментальная система, мобилизующая достояние личности на саморазвитие в ответ на значимые для нее внешние события, ситуации, социальные группы.

Ключевые слова: габитус, идентичность.